

Ankit Babu Adhikari
Pradeep Bashyal

ŠERPOVÉ

**Příběhy skutečných
vladců Everestu**

Text copyright © Pradeep Bashyal
and Ankit Babu Adhikari, 2022
Illustrations copyright © Jill Tytherkeigh, 2022
Translation © Pavel Dufek, 2024
Copyright © ALPRESS, s. r. o.

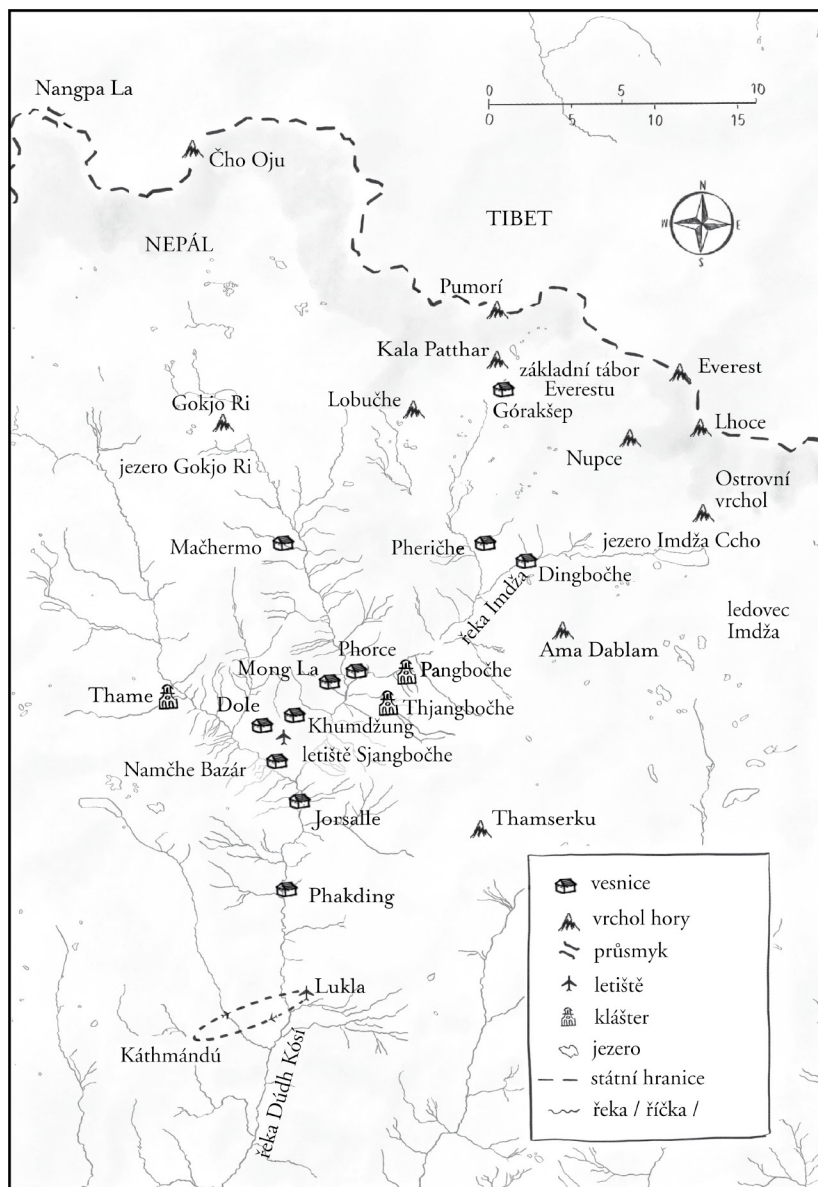
Všechna práva vyhrazena.
Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Z anglického originálu Sherpa
vydaného v roce 2022 nakladatelstvím Cassell,
an imprint of Octopus Publishing Group Ltd,
přeložil Pavel Dufek
Redakční úprava Lukáš Foldyna
Autor fotografie na obálce Marek Novotný
Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek, 2024
shop@alpress.cz
Vydání první

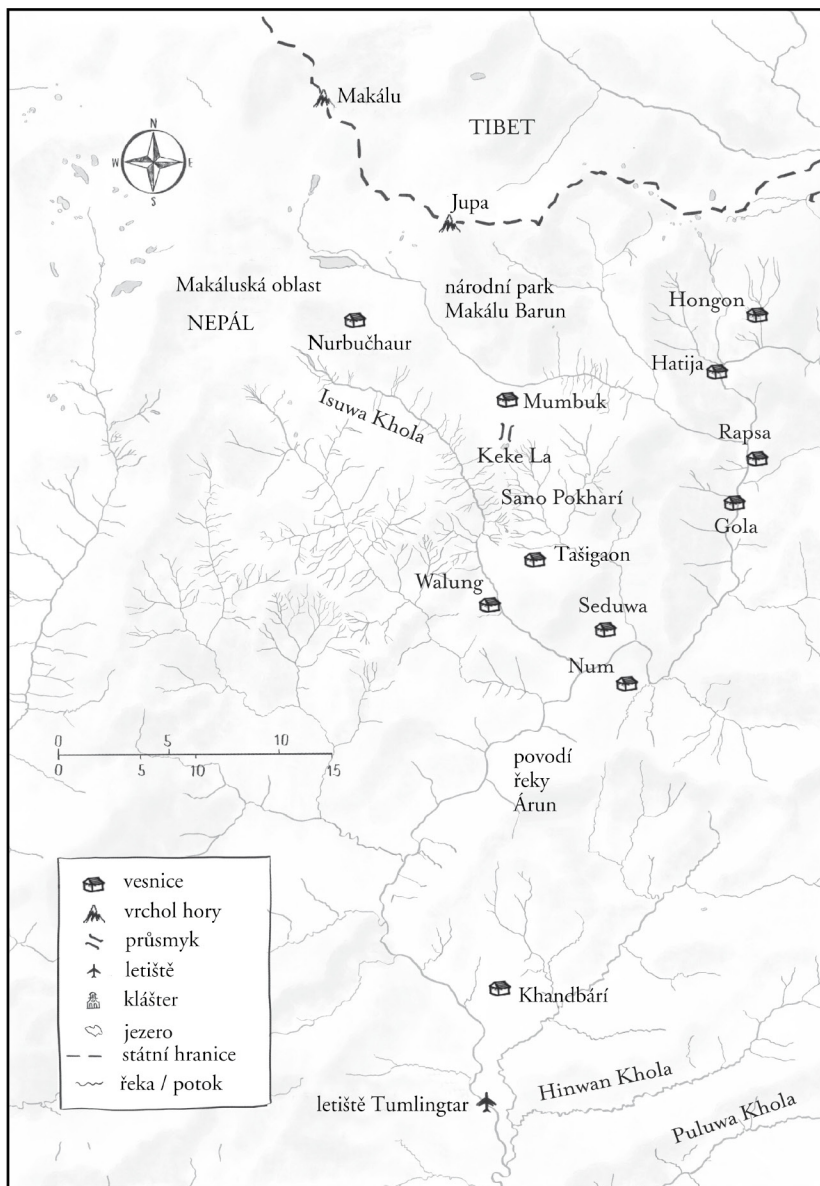
ISBN

*Věnováno
Šerpům,
našim rodičům,
Nejlmánimu, Indžině a Salině.*

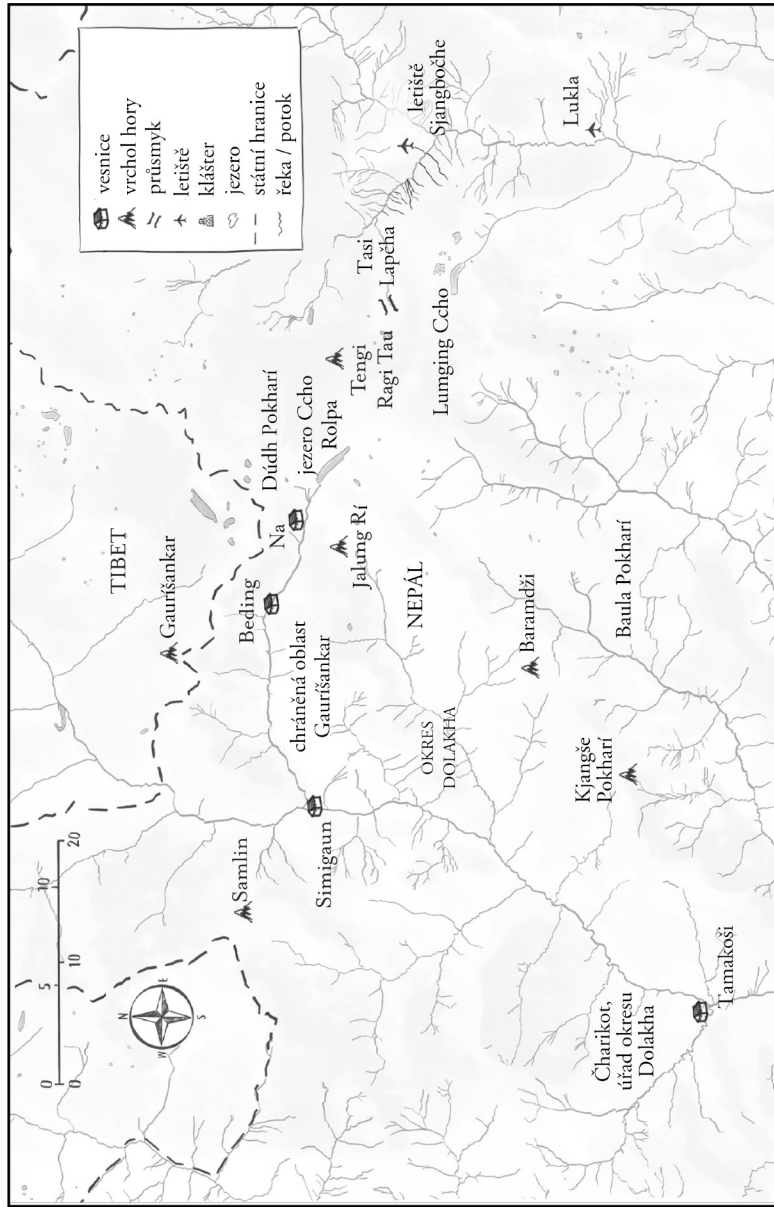
KHUMBUSKÁ OBLAST

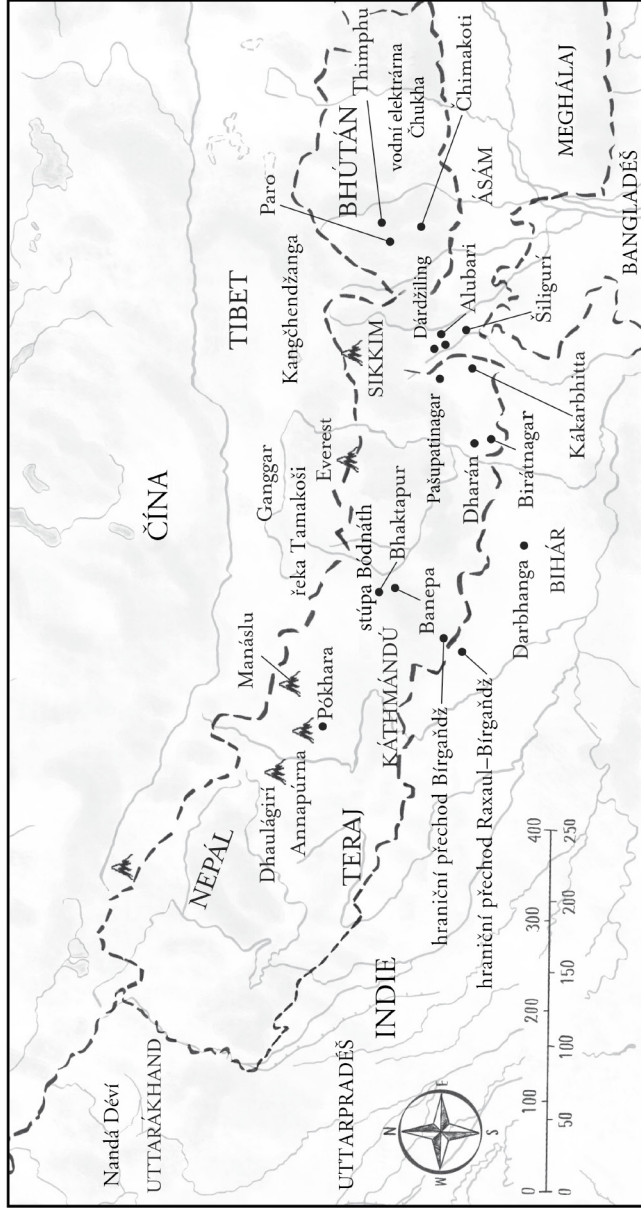
MAKÁLUSKÁ OBLAST

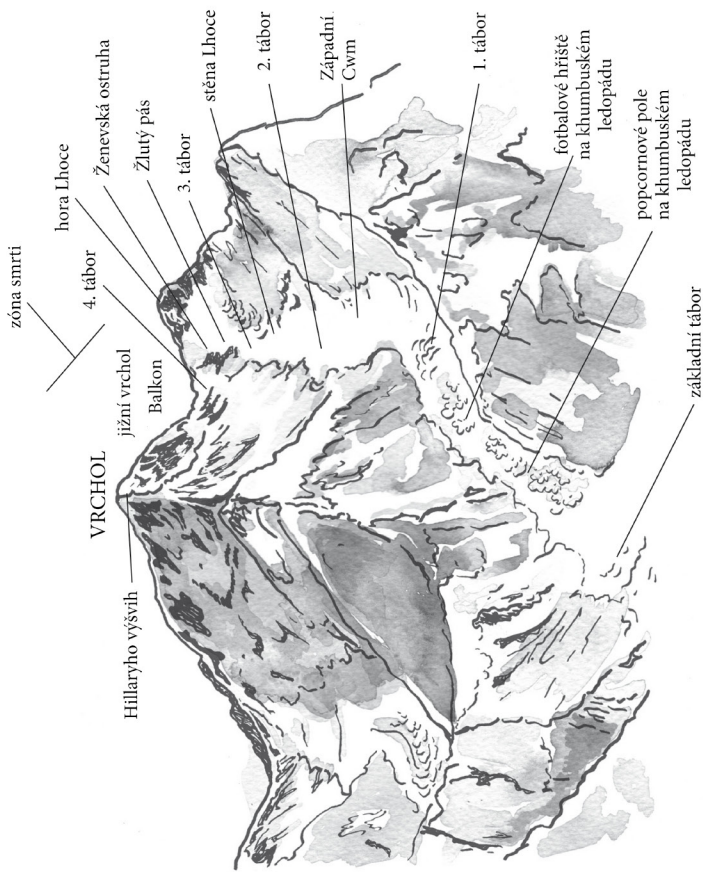
ROLWALINGSKÁ OBLAST

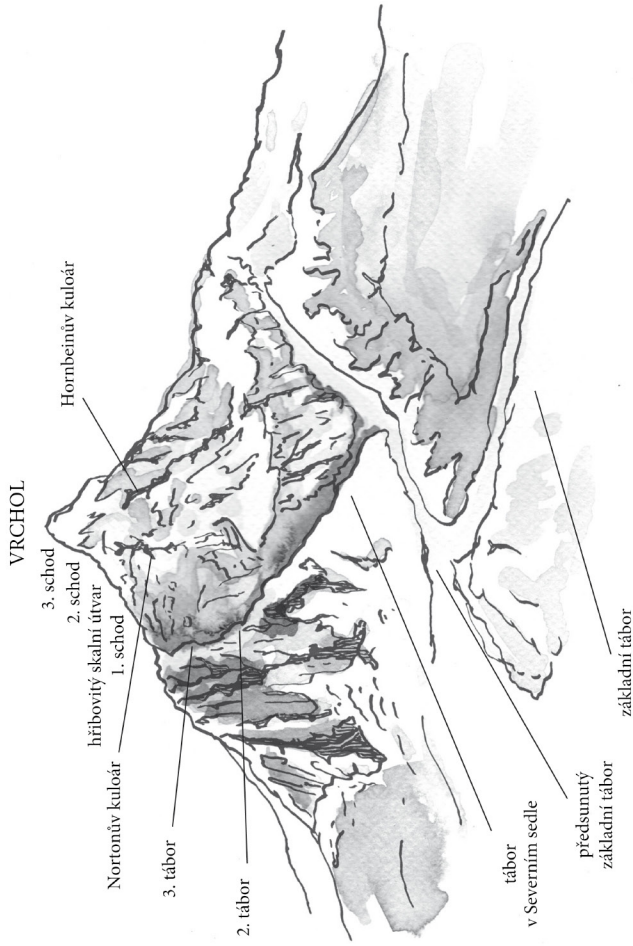
NEPÁL A OKOLNÍ ZEMĚ

JIŽNÍ STĚNA EVERESTU

SEVERNÍ STĚNA EVERESTU

ÚVOD

Většina velkoměst na světě leží v nadmořské výšce do 50 metrů: New York a Londýn asi 10, Bombaj necelých 20, Tokio, Paříž a Káhira kolem 40, Sydney ani ne 5, a Amsterdam dokonce pod 0. Ve vzdálené zasněžené zemi Nepálu se ve výšce přes 5 000 metrů nad mořem rodí jedno město rok co rok. Jde o základní tábor Everestu – stanové městečko postavené na ledovci, kde se většinu jara choulí stovky lidí ze všech koutů světa. Jejich cíl, nejvyšší bod na Zemi, se nachází ještě o pár kilometrů výš, v nadmořské výšce 8 848,86 metru.

Víc než dvě třetiny všech dočasných obyvatel tvoří Šerpové, příslušníci himálajské etnické skupiny Nepálců, která čítá přes 150 000 jedinců. Zatímco většina lidí je vyčerpaná, už když dojde do základního tábora, Šerpům, kteří chodí v čele všech expedic na nejvyšší vrchol světa, kupodivu ani potom neschází energie. Pohled na ně, jak se hemží všemi směry, je vždy velkým povzbuzením pro aspiranty na zdolání vrcholu hory, jimž se ve svalech nedostává kyslíku.

Někteří Šerpové vaří v provizorních kuchyních, jiní cvičí zahraniční horolezce a dorozumívají se přitom lámanou angličtinou. Pár jich ze základního tábora odchází do vyšších táborů s kyslíkem a dalšími zásobami, několik jich plánuje výstup. Jiní se modlí k bohu v místním jazyce a další dávají tolik potřebné fyzické a psychické podněty skupině horolezců, kteří se chystají zahájit expedici.

Cestou na vrchol pro ně Šerpové představují ochránce v čase a prostoru, zrak a v případě potřeby také odborníky na meteorologii, techniky, zdravotníky... a vůbec všechno, co se jim hodí k přežití. Jestliže Šerpa vycítí nebezpečí pro zdar expedice, může se dokonce proměnit v nejpřísnějšího šéfa, jakého

si umíte představit. Kombinace všech těchto vlastností dělá Šerpu Šerpou.

Tato kniha pojednává o Šerpech, jejichž příběhy a role v horolezectví jsou z větší části přehlížené. Jak fungují na hranici života a smrti? Mají na tom zásluhu čistě zeměpisné a genetické přednosti, nebo se za tím skrývá něco víc? Co tito skromní lidé dávají v sázku? A kvůli čemu obyčejný člověk riskuje život, aby se někomu jinému splnil sen? Na tyto otázky se kniha snaží odpovědět.

Odpovědi to jsou shrnující, dramatické a ze života. Vyprávění příběhů o mimořádných úspěších a také o nezdarech a případech úmrtí se váže k různým obdobím – od první generace šerpských horolezců z třicátých a čtyřicátých let dvacátého století –, k různým zeměpisným oblastem, zahrnujícím klíčová šerpská centra od Khumbu po Rolwaling a od Makálu po Dárdžiling, a k nejrozumnějším postavám, které vám mohou připadat jako pohádkové bytosti, a jejich citům. Prostřednictvím těchto lidí předkládáme ústně předávané šerpské dějiny, život, kulturu, mýty a náboženství. Kniha vás zavede přímo do hor, domovů a myšlení Šerpů.

Kapitola 1.

STOPY

Jaro 2019.

Stejně jako při jiných expedicích na Mount Everest¹ začala i Tendiho zkouška v roli šerpy, když spolu s jediným klientem opustil relativní bezpečí stanu ve 4. táboře a vydal se do „zóny smrti“. Čtvrtý tábor je na Everestu poslední místo, kde horolezci mohou strávit noc ve stanu. Na plochý prostor se vejde pár set horolezců, „aniž podstupují riziko laviny“. Výškoví nosiči sem během přípravy na expedici vynášejí potraviny, kyslíkové láhve a další zásoby.

Nad čtvrtým táborem, kde začíná zóna smrti, není nic než překážka za překážkou poseté stopami těch, kdo pokus absolvovali předtím.

„Jedna namáhavá noc mezi čtvrtým táborem a vrcholem mi vždycky připadá dlouhá jako celý život,“ svěřil se nám Šerpa Tendi. Tento mezinárodně osvědčený horský průvodce, jenž do roku 2022 stanul na vrcholku Everestu (8 848,86 m) již čtrnáctkrát, provázel jistého šedesátiletého amerického

¹ V nepálštině zní jméno Mount Everestu *Sagarmáthá*, což doslova znamená „hlava země dotýkající se nebes“. Tento oficiální nepálský název byl přijat v roce 1956. V místním tibetském nářečí se hora jmenuje po bohyni matce všech Šerpů Ču-mu-lang-ma aneb Čhomolungma. Dnes rozšířený název Mount Everest dostala po Georgi Everestovi, který stál v čele skupiny, jež měla v roce 1856 za úkol poprvé změřit výšku hory. Předtím se jmenovala Gamma, Vrchol b a Vrchol XV.

horolezce během jednoho z nejrušnějších období, jaká hora pamatuje. Jeho úkol se zdál prostý: zajistit, aby se ani jeden z nich nezapsal mezi oběti největšího velikána světa.

Ale jak může někdo cokoli zajistit v „zóně smrti“, v nadmořské výšce nad 8 000 metrů? Vzduch neobsahuje dostatek kyslíku a delší pobyt venku zhoršuje tělesné funkce. Přičteme-li k tomu nepředvídatelný vítr a sněžení, horolezci mají silně zhoršené reakce a špatný odhad být jen jediného kroku může mít snadno za následek smrt.

Zkuste si představit, jak ženete tělo do krajnosti, máte pocit, že vám srdce pukne, a přitom vám pumpuje sotva tak, aby zásobovalo svaly, jimž schází kyslík. Zázračným řešením nejsou ani přídavné láhve s kyslíkem. Ani s nimi a dalšími zdroji se nezmůžete na nic víc než myslet na to, jak zůstat naživu a udržet se na nohou.

Malá ručička na hodinkách překročila devátou hodinu večerní a Tendi s klientem vytrvale postupovali po svislé skalní stěně dlouhé dvě stě padesát metrů zvané Trojúhelníková. Těsně nad čtvrtým táborem se mihotal bezpočet čelovek na hlavách horolezců na strmých stěnách hory ve všech směrech, takže to vypadalo, jako by hvězdy popadaly do sněhu. Obyvatelé základního tábora mohli ten večer pozorovat kulatý a jasný měsíc, ale horolezci ho shora vidět nemohli skrz hustou mlhu smísenou s částicemi sněhu poletujícími ve větru. Dokud šli dál, tělo se jim soustavně zahřívalo, ačkoli jim běhal mráz po zádech už jen z pomyšlení, že by ráno mohli stanout na „střeše světa“.

Není divu, že se vzhledem ke vzrušení a velké motivaci, umocňované léty příprav, emocemi vkládanými do vysněného cíle a vynaloženými finančními prostředky, nikdo v terénu ani za mák nezajímal o tajemnou atmosféru, měsíc a hvězdy.

Pouhých pár set metrů od stanů ve čtvrtém táboře spolu Tendi a jeho klient sotva promluvili; ztěžka se jim dýchalo a tlukot srdce cítili až v hrdle. Měli před sebou jediný úkol: posunout se o kousíček dopředu. Když zlézáte Everest, na nic jiného nemyslíte.

Skřípání stupaček o skálu a zvuk blokantů nad lany ve směru lezení se mísily s rytmem funění horolezců. Vítr a sníh je na každém metru šlehaly do tváří a těl.

Tendi a jeho klient se potkali s několika jinými horolezci, kteří na Everest vylezli a nyní se vraceli do čtvrtého tábora. Tendi věděl, že mají zpoždění, a vrtalo mu hlavou, co je mohlo zdržet. Vypadali jako zkušení horolezci.

Ideální čas pro výstup na vrchol je mezi šestou a devátou večer. Jestliže na vrcholy dorazíte po poledni, obecně riskujete víc, protože odpoledne vítr obvykle sílí. Po dosažení vrcholku by horolezci měli zamířit zpět do čtvrtého tábora co nejdřív, aby se vyhnuli nebezpečí. Pro středně zkušeného horolezce je čtvrtý tábor od vrcholku vzdálený čtyři hodiny.

Tendi si uvědomoval, jak hodiny neúprosň ubíhají.

Asi po půldruhé hodině namáhavého stoupání po Trojúhelníkové stěně narazili na horolezce z Bombaje Šarada Kulkarniho – zcela dezorientovaného a pološíleného.

Při výstupu na Everest se s manželkou Aňdžali na horolezeckém laně rozdělili. On na vrcholek vystoupal, kdežto jí se to nepodařilo. Při sestupu z „Balkonu“, tedy výčnělku, který ho připomíná, sklouzla několik metrů z hlavního lana a nebyla k nalezení. Balkon je místo na krátký odpočinek mezi čtvrtým táborem a jižním vrcholem Everestu, odkud je velkolepý výhled na nižší vrchol.

Šarad měl před Aňdžali náskok několika horolezců a marně se obracel na kolegy s prosbou, aby přerušili sestup a pomohli jeho ženě, protože se domníval, že je stále ještě naživu. Její mrtvé tělo se bohužel našlo uvázlé ve sněhu ve stejném úseku několik metrů nad ním. K smrti vyčerpaným Šaradem to oťráslo. S milovanou ženou se ani nemohl rozloučit. Vězela navždy někde mezi Balkonem a jižním vrcholem. Everest ho připravil o to nejcennější... Vrcholný výkon vyústil v zármutek.

Dalších pár set metrů nad Trojúhelníkovou stěnou, kde začínal příkrý úsek vedoucí k Balkonu, se ráno po Aňdžalině

tragédii utvořila karavana horolezců prahnoucích po zdolání Everestu a vznikla tlačénice. Scházela jim energie, ztěžka dýchali, lezli jako mátohy, kráčeli nepravidelně a zcela vypadli z rytmu. Tento osmisetmetrový jednosměrný úsek je vede přes ostrý hřeben, kde horolezci bývají vystaveni nepředvídatelným změnám lezeckých podmínek. Charakteristika větru a sněžení nejsou nikdy ustálené a horolezci musejí vydržet jen při pečlivě vypočítané spotřebě kyslíku z lahví.

Právě těmito frontami mnoho lidí vysvětluje vysoký počet úmrtí zaznamenaných na Everestu v roce 2019, kdy na ledě a ve sněhu zahynulo jedenáct horolezců. Everestem přesně prochází hranice mezi Nepálem a Tibetem. Devět horolezců tehdy zemřelo na jižní straně v Nepálu a dva na severní straně v Tibetu. Deset z jedenácti případů úmrtí údajně nastalo v zóně smrti.

Jak se pohyb horolezců nahoru téměř zasekl, Tendi se zastavil, aby si otřel orosené brýle. Bylo kolem půlnoci a vycítil, že zdar výpravy je ohrožen, neboť, jak se sám vyjádřil, čekání, až se provoz na hoře rozhybá, může trvat věčnost. *Co kdyby se zácpa během dalších pár hodin neuvolnila? Co když se nepodaří dosáhnout vrcholku podle plánu v časných ranních hodinách? Co když nedokážou slézt do bezpečí čtvrtého tábora do oběda? Co když je odpoledne bude při sestupu bičovat silný vítr? Co když zůstanou trčet v bodě, odkud nebudou moct ani nahoru, ani dolů?*

V místě, kde číhá tolik nebezpečí, může být zdlouhavé rozhodování osudné. Tendi věděl, že musí jednat rychle. Čekat, až se nával rozptýlí, prostě nepřipadalo v úvahu. Každá vteřina navíc strávená v zóně smrti znamenala mrhání cenným kyslíkem v láhvi; i sebemenší nesprávný odhad je snadno mohl stát život. Ani se neměli šanci vrátit do čtvrtého tábora a zkusit to druhý den, jelikož počasí je na Everestu nepředvídatelné. Pokud horolezci nedokážou vylézt na vrchol ve vhodném čase, může jim šance utéct navždycky. Ještě závažnější je otázka energie. Lezení zónou smrti je něco jiného než jít do kina, kam se lidé, je-li vyprodáno, mohou vypravit druhý den.

Každý krok vyžaduje deset hlubokých nádechů z plných plic. Lýtkové svaly jsou natolik stažené, že vás při každém kroku chytá křeč.

„Umíte si představit gumu napnutou do té míry, že při větším zatížení praskne? V zóně smrti se takhle chová lidské tělo. Potřebujeme fungovat, ale zátěž navíc nás může hravě zabít,“ vysvětlil muka Tendi.

Ve velké nadmořské výšce piloti vrtulníků po přistání ani nevypínají motory a hledí co nejdřív odstartovat na zpáteční cestu, neboť stále hrozí, že kvůli mrazu a nedostatečnému množství kyslíku motory selžou. V Tendiho obrazném přirovnání se lidské tělo chová podobně: „Jestliže jdete příliš rychle nebo se přepínáte, hrozí vám, že se zhroutíte. Když jdete moc pomalu nebo hodně odpočíváte, vaše motory jsou stejně zranitelné jako u helikoptér. Je to zvláštní paradox.“

Tendiho pochybnosti se v mžiku rozplynuly. To, na co se chystal, se dalo označit za zázrak.

Jako vždycky byl plně vybaven vším, co potřeboval k přežití na hoře. V nadmořské výšce, kde se i obal od čokolády zdá těžký, Tendi, který sám vážil kolem sedmdesáti kilogramů, nesl navíc téměř třicet kilo, které tvořily přídavné láhve s kyslíkem pro něj a klienty, dodatečné redukční ventily s regulátorem průtoku kyslíku, čokoláda, suchá strava, výživové tyčinky, voda, základní léky a cepíny a k tomu ještě horolezecká výstroj na jeho těle. Ta zahrnovala stupačky, sedák, prilby, čelovku, blokant, kladku, jisticí a slaňovací pomůcky, karabiny, baterie a lopatku. Přestože to pokaždé nebývá nutné, ve vybavení Tendiho expedice nikdy nechybí lano silné osm milimetrů a dlouhé třicet metrů.

Nyní si lano přitáhl, jeden konec si připevnil ke své výstroji a druhý ke klientově. Ten však již lapał po dechu a propadal panice. Stoupání se zpomalovalo a hrozilo nebezpečí, protože teplota klesala a byli vystaveni drsným podmínkám.

Klient si opakovaně stěžoval, že ho zebou nohy a dýchá se mu čím dál obtížněji. Tendi mu sundal krosnu, vytáhl kyslíkový regulátor a ventil zbavil ledu, který bránil vydechování. Co se

týká mrznoucích nohou, povolil mu tkaničky a vyzval ho, aby hýbal prsty a kýval nohama, a tím rozproudil krev. Dál zkontroloval, zda ho nikde neškrtí úvazek, batoh nebo přiléhavé vrstvy oblečení a neomezují krevní oběh v jiných částech těla.

Jakmile byl klient „nachystaný“, Tendi mu posuňky naznačil, že by se měli vydat náhradní trasou. Klientovi nic jiného nezbyvalo, a tak souhlasně přikývl.

Hlavní trasa pochodu na cestě vzhůru zónou smrti, kde Tendi s klientem uvázli, vede po hřebenech, na nichž skupina ostřílených horolezců zakládá lana do jisticích postupových bodů. Tuto činnost řídí Nepálská asociace provozovatelů expedic. Ti vyražejí každoročně v prvním volném termínu na vrchol. Jiní horolezci pak postupují po stejné trase pochodu a používají lana a jisticí body upevněné na této linii. Ty se každý rok vyměňují.

Tendi klienta připnul k jisticímu prostředku na hlavní trase, z té vzápětí vybočil a začal předbíhat frontu ostatních, kteří opatrně kráčeli podél ostrého hřebene a přidržovali se hlavního lana, k němuž byli připevněni.

Tendi lezl, dokud neucítil, že se třicetimetrové lano mezi ním a klientem napnulo. Zastavil se a připnul se k jinému jisticímu bodu na hlavní trase. Klient šel v jeho stopách po alternativní cestě a ručkoval po laně až do místa, kde stál Tendi. Špatný odhad při této technice, zvané anglicky *short-roping*, kde jistič jistí prvolezce napevno tak, aby se co nejvíce zkrátila délka případného pádu, by mohl oběma snadno přivodit smrt.

„Kdybych měl sebemenší pochybnost, že to nedokážeme, pustil bych to z hlavy a myslel na něco jiného,“ vypověděl Tendi. „Tenkrát jsem byl na dvě stě procent přesvědčený, že to klapne.“

Záslouhou několikrát zopakované souhry se jim podařilo do půl druhé v noci zástup předstihnout. Oba nyní stáli na Balkoně a shlíželi na stovky horolezců, kteří stále trčeli ve tmě.

Je to dobré, blesklo Tendimu hlavou a pochodoval vstříc závěrečnému náporu na vrchol, vzdálený pět šest hodin.

Ve čtyři ráno stáli oba na jižním vrcholu Everestu, ve výšce 8 750 metrů. Kdyby šlo o samostatnou horu, byla by druhá nejvyšší na planetě, hned po Everestu. Okamžitě po jižním vrcholku přichází hodinové prudké klesání a za ním začíná Hillaryho schod neboli výšvih, stometrová téměř svislá skalní stěna k vrcholu Everestu.

Tendimu to připadalo jako věčnost, ale tři minuty po šesté ráno si konečně pořídil „selfičko“ na vrcholku Everestu, kde stanul již potřinácté. Ten den měl překrásný výhled. Mlha se rozptýlila, vidět bylo kolem dokola a Tendi s klientem si mohli vychutnat první zlaté sluneční paprsky, které se rýsovaly na východ od hory. Při pozorování Everestu z dálky a z různých úhlů ze země lidé často podléhají dojmu, že jiné hory jsou vyšší. Když však stojíte na špici světa, dostavuje se alpinistické uspokojení, jakému se nic nevyrovná. Tendi si na pár minut sundal přilbu a kyslíkovou masku, několikrát se vyfotografoval, natočil krátké video a vyjádřil své pocity:

„Být tady zas je pro mě čest. Pod sebou vidíte moře hor, a dokonce i ty nejvyšší na světě se vám odsud zdají jako mrňavé hřebeny. Máte pocit, že tam trávíte hodiny a hodiny, zní hudba a v ruce držíte pivo. Jenomže všichni nejsou jako Babu Čirä Šerpa – existují omezení a co nejdřív se musí začít se sestupem.“

V roce 1999 Babu Čirä Šerpa ve věku třiceti tří let stanovil rekord tím, že vydržel na vrcholku jedenadvacet hodin bez kyslíkového přístroje. Na špici Everestu se zabydlel – postavil si na ní stan a přenocoval v něm. Jeho jméno stojí i u dalšího rekordu, a sice nejrychlejšího výstupu na Everest; v roce 2000 mu k němu stačilo 16 hodin 56 minut.

„V době, kdy Babu Čirä podnikal neuvěřitelné výpravy s omezeným vybavením a při skromných předpovědích počasí, jsem teprve vyrůstal,“ vyprávěl Tendi a vzdal hold všem Šerpům, kteří razili cestu mladším horským vůdcům, jako je on. „Já si můžu jenom představovat, do jakých prázvláštních situací by se dostával a čím vším by udivoval lidstvo, kdyby ještě žil.“

Proslul jako nejzavilejší ze všech Šerpů, ale v roce 2001 spadl v druhém táboře na Everestu do ledovcové štěrbině a zahynul (viz str. 242).

Časově všechno probíhalo podle plánu a čtyři následující hodiny Tendi s klientem pomalu sestupovali přes všechny mezníky, tj. Hillaryho výšvih, jižní vrchol, Balkon a Trojúhelníkovou stěnu. V bezpečí čtvrtého tábora si Tendi ve tři čtvrtě na jedenáct a čtyři minuty pořídil další autoportrét a zalezl si odpočinout do stanu.

Na cestě vzhůru je čtvrtý tábor mezníkem, který představuje začátek opravdových strastí, neboť zbývajících osm set metrů na vrchol vyžaduje veškeré horolezecké schopnosti a zároveň fyzickou a psychickou odolnost. Vůdce se neobává tolik vrcholu, jako spíš bezpečného návratu do čtvrtého tábora.

Než Tendi podnikne nápor na vrchol ze čtvrtého tábora, pokaždé pohladí svůj spacák, protože myslí na to, že se do něj třeba už nikdy nenasouká a nevyspí se v relativně teplém stanu. „V den závěrečného výpadu k vrcholku mívám sklon zveličovat své sny a vnímat je jako zlá znamení. Ale i kdyby jimi byly, nepřicházelo by v úvahu se zastavit a nelézt dál.

Jako vůdce mám v zóně smrti mnohem víc starostí než jen pokračovat v lezení. V nadmořské výšce nad osm tisíc metrů se musíme starat o klienty jako o mimina,“ prozradil.

Bez ohledu na to, jak je Tendi rychlý, nezbyvá mu než postupovat klientovým pomalejším tempem. Každou hodinu mu musí připomenout, aby si udělal chvilku a napil se vody. Láhev s vodou nosí ve vnitřní vrstvě kombinézy, aby ji zahříval tělesnou teplotou a nezamrzla. I kdyby se klient nebyl ochoten zastavit a napít podle stanoveného rozvrhu, Tendi se musí ukázat jako „přísný šéf“ a přimět ho k tomu.

Během lezení také neustále věnuje pozornost klientovu dýchání. Jakmile postřehne, že dýchá zrychleně, zkontroluje množství kyslíku a redukční ventil s regulátorem průtoku kyslíku.

Poněvadž jsou zásoby kyslíku skrovné, horolezci váhají, zda lézt pomalu a stejnoměrně, anebo stůj co stůj zrychlovat. Stejně jako je fyzicky náročné sunout tělo řídkým vzduchem v zóně smrti, horolezci na téhle trase neustále svádějí trýznivý boj sami se sebou: Dokážu to, nedokážu to. Jedna věc je překonat nástrahy „vnějšího“ Everestu; zrovna tak obtížné je vylézt nad čtvrtý tábor. Proto si Tendi dává záležet, aby klientům nezapomínal poblahopřát k „velkému úspěchu“. Bez ohledu na to, jak je vrchol Everestu daleko, Tendi je zas a zas povzbuzuje: „Vedete si skvěle. Postupujeme výš a výš. Vrcholek už není daleko. Spolu to dokážeme.“

Vedle velkolepého výhledu na velehory horolezci musejí čelit absurdně tragickým výjevům, jaké se v životě jen tak nenaskytou, čímž se v každém z nich ještě stupňuje psychologický účinek Everestu. V několika místech mohou narazit na zmrzlé mrtvoly – kolegy, kteří se tam před mnoha lety zastavili nebo spadli – někdy je dokonce musejí překročit nebo přeskočit. Ještě běžněji se naskýtá pohled na to, jak Šerpové doslova vlečou těla klientů v bezvědomí, sotva při životě, obzvlášť při návratu z vrcholu do čtvrtého tábora. Právě z toho důvodu je známo, že čtvrtý tábor na Everestu je místo, kde začíná opravdové strádání, a při sestupu také představuje kritický mezník vedoucí do bezpečí.

Příprava na tato nebezpečí začíná několik týdnů před expedicí, kdy Šerpové postupně seznamují horolezce se všemi fyzickými i psychickými nástrahami, které na ně během výstupu číhají.

V rámci průběhu vysokohorské aklimatizace organismu účastníci setrvávají několik týdnů v základním táboře, podnikají alespoň jeden výlet do vyšších táborů Everestu, přičemž v tom druhém pobývají přes noc, a podstupují horolezecký trénink. Po psychické stránce Šerpové pracují na tom, aby získali důvěru klientů, že je budou dobře ochraňovat, že mají k dispozici prvotřídní horolezeckou výstroj a výzbroj a že nikdo nezůstane na hoře sám.

„Během několikatydenní přípravy klienty upozorňujeme na všechny vymoženosti, počínaje fixními lany přes součinnost po celou cestu a konče dostupností záchranářů, včetně vrtulníků, pro případ, že by se na hoře odehrálo něco ošklivého,“ vysvětlil Tendi.

„Především dbáme, aby horolezci pochopili, že na hoře jde v první řadě o jejich bezpečnost. Vtloukáme jim do hlavy, že kdyby se necítily dobře, mohou z výpravy kdykoli vycouvat. Abychom získali jejich důvěru, co se týká bezpečnosti, vyprávíme jim, jak jsme předčasně ukončili výstupy třeba i několik metrů pod samým vrcholem Everestu jen proto, že to vyžadoval klientův zdravotní stav nebo změny lezeckých podmínek. Takhle budujeme společně s horolezci důvěru tváří v tvář velehorám.“

Šerpové jsou etnikum čítající méně než 150 000 lidí žijících v nepálském pohraničí. Převážně obývají khumbuskou oblast, která se rozprostírá na úpatí několika hor, mimo jiné Everestu.

Zatímco se hory táhnou přes Velký Himálaj, který tvoří téměř celou severní hranici Nepálu s Tibetem, osady Šerpů se klikatí mezi horami východního a středního Nepálu, hlavně v khumbuské oblasti.

Většina šerpských osídlení leží v nadmořské výšce dvou až pěti kilometrů. Při pohledu z dálky se zdá, jako by převážně visely ze skalních balkonů. Vypadají jako pohádkové vesničky; jako by byly namalované na plátně pověšeném na stěně někde ve městě. Sotva se k nim přiblížíte, uvítají vás modlitební praporky třepetající se nad hlavou a meditativní vyzvánění zvonků zavěšených na krku pasoucích se jaků a koníků. Následují vřelé úsměvy na pozdrav a pohoštění teplým čajem v příbytcích místních obyvatel.

Jakmile se do této „pohádkové“ vesnice ponoříte, uvědomíte si, jak moc se liší od osady, o jaké jste četli v knihách. To, co se ve zbytku světa považuje za minimální základ, je tady přepych. V této nadmořské výšce rostou hojně leda kopřivy.

Třebaže zde běžně rostou brambory, nevypěstuje se jich dostatečné množství. A prosu se daří pouze v nižších polohách. Samozásobitelské zemědělství v dané nadmořské výšce nemůže uživit rodinu po celý rok. Proto se Šerpové ještě před pár desítkami let měli co ohánět, aby sehnali dostatek potravy k obživě. Takové věci, jako jsou vzdělání a zdraví, pro ně nikdy neměly prvořadý význam.

Do roku 1951 v Nepálu vládla dynastie Ránů, ale faktickou moc jejich králové neměli. V roce 1951 byli Ránové svrženi, ale král zůstal na trůně a dělil se o moc s lidovou vládou. Roku 1960 se král chopil absolutní moci a pluralitní systém rozpustil. V důsledku toho země postrádala liberální národohospodářskou politiku a ničím neomezený pohyb cizinců palác vnímal jako hrozbu pro přímé řízení země králem. Ačkoli se v roce 1953 uskutečnila první úspěšná expedice na Everest – Tändzin Norkjā Šerpa a sir Edmund Hillary tehdy dosáhli vrcholu –, Nepál povoloval po jedné trase jedinou výpravu za sezonu. Protože tak měla příležitost se účastnit ojedinělých expedic jen hrstka Šerpů, nebrali horolezectví jako obživu. Avšak v roce 1990 byla nastolena demokracie a králova přímá vláda skončila. Nepál se vzápětí otevřel zahraničním turistům a přijal liberální národohospodářskou politiku. V jejím rámci začalo horolezectví rozvíjet svůj potenciál. Pro komunitu Šerpů to znamenalo klíčový obrat v obživě. Expedice na Everest si čím dál víc osvojovaly strukturu a rozsah činnosti po vzoru obchodních podniků a toto „odvětví“ se rychle rozrůstalo.

Od devadesátých let nachází stále větší počet Šerpů uplatnění coby pravidelní nosiči a horolezečtí průvodci. Zatímco Šerpové měli po celou sezonu napilno s lezením a zaškolováním, Šerpkyně se pustily do provozování hotelů, jídelen a turistických nocležen (viz 6. kap.).

Jak rodinné příjmy stoupaly, Šerpové si postupně mohli dopřávat lepší kvalitu života. Prioritou jejich mladších generací přinejmenším už není boj o přežití, ale sledují vyšší cíle – jejich

potřeby rostou: kromě prostředků k zajištění komunity touží zejména po základním vzdělání a zdravotnických zařízeních.

Nicméně vzhledem k extrémním geografickým a klimatickým podmínkám přetrvávají ve většině šerpských vesnic jako zásadní problémy z hlediska přežití a růstu přístupnost a propojitelnost. Většina šerpských osad ležících ve vyšších polohách dosud nemá napojení na silniční síť. Aby Šerpové spatřili silniční vozidlo, musejí i v dnešní době nejprve letět lehkým letounem nebo helikoptérou.

Díky nespornému přínosu pro rostoucí cestovní ruch v okolí Everestu od počátku devadesátých let si Šerpové vysloužili mnohá přívíska. Mimo jiné dostali nálepky „horští X-mani“, „neviditelní muži z Everestu“ a „sněžní tygři“.

Je snadné pochopit, proč se mnoho lidí domnívá, že Šerpové jsou opravdoví superhrdinové, zrození k lezení a organizování strategie výstupu pro jiné horolezce. Jenže bez ohledu na to, jak se tyto domněnky zdají přesvědčivé, fakt je, že Šerpové nebyli od počátku své existence žádní horolezci a před výpravou na Everest z roku 1953 žili ve zcela jiném světě a neměli nejmenší tušení o tom, jaké se blíží divy a co jim ve vzdálené horské vlasti změni život.

Přestože od první úspěšné expedice na Everest z roku 1953 trvalo přes čtyřicet let, než se z dobývání hory stal vzkvétající byznys, tento letopočet představuje mezník, který znamená posun Šerpů od pouhého přežívání k čelnímu postavení v novém velkém světovém dobrodružství.

Padesátá léta předznamenala klíčové údobí v moderních dějinách lidstva. Bylo krátce po druhé světové válce a vrcholila studená válka mezi Sovětským svazem (SSSR) a USA.

Obě velmoci se snažily o nadvládu nad tou druhou na všech frontách, mimo jiné ve válce na Korejském poloostrově a v závodě o to, kdo jako první vyšle průzkumníky do vesmíru. Zatímco se předháněly, majestátnost koloniální minulosti Velké Británie vyhasínala. Po celém světě se bývalé

kolonie osvobozovaly od britské nadvlády a mířily vzhůru za nezávislostí a stabilitou. Ti, kdo v Londýně bezmocně přihlíželi rozpadu impéria, prožívali náročné období, kdy si lámali hlavu, jak si udržet punc světové velmoci.

Stejně dramatickou proměnou současně procházel Nepál. V roce 1951 učinil rázný skok tím, že ukončil autokratický režim Ránů, faktických vládců Nepálského království, trvající sto čtyři roky. Ránové byli nechvalně známí posedlostí po luxusu a zábavě, kdežto potřeby lidu přehlíželi.

Za jejich více než stoleté vlády byla v zemi jediná škola, a sice elitní v hlavním městě Káthmándú, kam směly docházet pouze děti hrstky vybraných aristokratických rodin. Ránští vládci údajně požadovali, aby pěstitelé z celé země odevzdali roční úrodu čočky, a z výtěžku si postavili luxusní palác Singha Darbár, který nyní slouží jako sídlo vlády. Zatímco se celá země potýkala s naprostou chudobou, rodina Ránů vyhazovala nesmírné zdroje na zahraniční cesty, automobily dovážené z Evropy, stavbu honosných paláců a soch předešlých panovníků rozmístovaných na různých místech v Káthmándú a podobné hýření. Jakákoli forma protestu nebo účast v protiránské činnosti, ať politické, nebo prostřednictvím umění a literatury, se trestaly a řada protiránsky smýšlejících politických aktivistů byla buď vyhoštěna, nebo odsouzena k smrti.

Až do první úspěšné expedice na Everest v roce 1953 Nepál navázel oficiální diplomatické vztahy pouze se Spojeným královstvím, USA, Indií a Francií. Ještě ani nebyl členem Organizace spojených národů (OSN) a řadovým občanům se nevydávaly pasy.

Záhadou byla opředena prazvláštní nezávislost na britské koloniální správě, která panovala v celé jižní Asii kromě Nepálu. Mnoho Indů považovalo Nepál za pravlast hinduistických bohů a bohyň.

Pro cizinecký ruch byla země převážně stále uzavřena. Její lidi a území znali jenom indiští a tibetští cestovatelé a kupci a rovněž pár britských úředníků a dál malé množství učenců,

kteří dostali zvláštní povolení přicestovat do Nepálu za účelem schváleného výzkumu.

Nastal podivný nenadálý vývoj událostí. Británie v rámci zoufalého úsilí prosadit se coby světová velmoc během výbušných padesátých let soustředěně plánovala výpravu, která by vylezla na nejvyšší místo na Zemi, horu Everest.

Úkol to byl obzvlášť důležitý proto, že v obou dřívějších pokusech britský expediční tým pod vedením George Malloryho ve dvacátých letech zahájil výstup na tibetské straně a selhal. Při druhém marném pokusu přišel o život jak sám Mallory, tak ještě jeden člen britského družstva, a navíc sedm šerpských nosičů, z nichž někteří pocházeli z khumbuské oblasti. Dodnes se s jistotou neví, zda Mallory při druhém pokusu na vrcholu Everestu stanul, jelikož nikdo nezjistil, jestli zahynul při výstupu, nebo při sestupu. V třicátých letech Britové podnikli ještě několik pokusů ze severní strany a po víc než desetileté odmlce se v padesátých letech vrátili – tentokrát ovšem z jižní, nepálské strany.

Když Británie oživila zájem zlézt nejvyšší horu zeměkoule, Šerpové si poprvé vysloužili pozornost celého světa. Stali se totiž součástí smělé touhy Londýna stanout doslova na špičce Země, což přitahovalo publicitu.

Někdy během posledních měsíců roku 1952 devatenáctiletý Šerpa Kanča pásl stádo jaků ve svém bydlišti Namče Bazáru, vesnici v nadmořské výšce 3 400 metrů. Dnes je všeobecně známá jako „brána k Everestu“.

Sužovala jej chudoba a neměl jinou možnost obživy. Určitě v něm hlodala myšlenka, kde sežene něco k snědku. Vtom zpozoroval pár Šerpů v evropských bundách a botách, možná členy švýcarského expedičního týmu, který se v roce 1952 pokusil vylézt na vrchol Everestu.

Ze zvědavosti došel až k nim a zeptal se, kde to oblečení vzali. Odpověděli mu, že spolupracují s Tändzinem Norkjäm

Šerpou v Dárdžilingu, na opačné straně nepálské východní hranice s Indií.

Tändzin Norkjä, jenž vyrůstal v Thame, vesničce poblíž Namče Bazáru, žil tenkrát v Dárdžilingu. Do té doby se zúčastnil již šesti pokusů zdolat Everest. V roce 1952 se to jemu a horolezci Raymondu Lambertovi jako členům švýcarské expedice málem podařilo. Dolezli spolu do výšky 8 595 metrů nad mořem, což byl tehdy rekord.

Když Kanča slyšel o Dárdžilingu a Tändzinu Norkjäm a viděl ty muže v „pěkných“ bundách a botách, nechal se snadno zlákat. Přemýšlel o svém dosavadním životě v Khumbu a řekl si: „Určitě si zasloužím lepší život. Jestliže to dokážou tihle dva, tak proč ne já?“ To, že se okamžitě nechal zlákat Dárdžilingem, neznamenal, že zatoužil po dobrodružství nebo penězích. Jenom si přál vymanit se ze strádání v Khumbu a poznat, co mu život může přinést jiného. Téhož dne utekl z domova a po čtyřech dnech chůze se zastavil přede dveřmi domu Tändzina Norkjäho v Dárdžilingu.

Představil se mu, odvolal se na otce, jehož Tändzin Norkjä znal z Khumbu, a pak už se u něj jednoduše uhnízdil. V následujících třech měsících mu pomáhal vést domácnost. Vařil a uklízel. Jednoho krásného rána mu Tändzin Norkjä nabídl zajímavou práci. Navrhl mu, aby zavedl pár bělochů na Čhomolungmu, což je místní jméno pro Everest podle tibetské bohyň, Pramáti hor (viz str. 62).

Zajímavé je, že Kanča tenkrát ani nevěděl, že Čhomolungma je nejvyšší hora na naší planetě. Ihned se pro ten úkol nadchl. Nejen proto, že měl zničehonic dobře placenou práci, která mu vynášela osm rupií za den (v současném kurzu 0,066 dolaru), ale také proto, že se měl poprvé v životě setkat s cizinci s bílou pletí.²

Přibližně tři sta tisíc Nepálců z různých kmenů, poněkud středně kopcovitých oblastí Nepálu, bojovalo v obou světových válkách dohromady za Velkou Británií. Avšak vzhledem

² Není-li uvedeno jinak, rupiemi se myslí nepálské rupie.

ke vzdálené zeměpisné poloze Šerpové neměli příležitost vkročit na světovou scénu. Než se na jejich prahu ocitly výpravy na Everest, šerpští venkované neměli ani možnost, ani důvod se předvést světu.

Kanča odjel s Tändzinem Norkjäm do Káthmándú. Tam se poprvé setkal s anglicky mluvícími lidmi. Dlouhá cesta z Dárdžilingu do Nepálu jej zavedla přes několik indických měst. Nejschůdnější byla trasa přes indo-nepálský hraniční přechod Raxaul-Bírgaňž. Po překročení hranice do Nepálu tým musel pochodovat několik dní přes bezpočet kopců, než doputoval do údolí Káthmándú, hlavního města.

Tým sira Edmunda Hillaryho se shromáždil v Káthmándú dva dny potom, co dorazili Kanča a Tändzin Norkjä. Kanča vzpomíná na sira Hillaryho jako na velmi vysokého člověka s hnědými vlasy a modrýma očima.

Družstvo sestávající ze čtyř set nosičů ze středně kopcovité oblasti Nepálu se plahočilo do Namče Bazáru. Kanča si pamatuje, že nejméně dvacet pět nosičů neslo po třiceti kilogramech mincí – na výdaje spojené s výpravou.

Kančovi a mnoha dalším vyvstává cesta z Káthmándú do Khumbu z roku 1953 v paměti jako vůbec první případ, kdy se v Namče Bazáru objevilo náraz tolik cizinců.

Pokud jste Namče Bazár někdy navštívili, těžko se vžijete do Kančovy kůže a představíte si, jak vesnice asi vypadala na začátku padesátých let, kdy bývalo velmi zřídka možné alespoň letmo zahlédnout byt jen jednu cizí tvář.

Dnes je Namče Bazár rušné a populární město, kde to žije. Horolezci a turisté se v něm s oblibou zastavují a oslavují, a to jak po dokončení svého dobrodružství ve velehorách, tak před jeho začátkem. Zahraniční návštěvníci si zde mohou dopřávat luxusních služeb, jaké nabízí Thamel – rušné centrum Káthmándú –, kde se to hemží turisty, hospodami, kluby, kulečnickovými hernami, bistry a pekařstvími, prostě vším od laciných čajoven po honosné hotely.

Návštěvníci, kteří nejsou ochotni podniknout náročnou túru nebo se nemohou dočkat, až budou na místě, mají v dnešní

době možnost letět vrtulníkem přímo z Káthmándú do Namče Bazáru, dát si snídani se šampaňským, zírat na nádherné hory včetně Everestu a vrátit se ještě odpoledne, anebo se zdržet přes noc a zpátky letět až druhý den.

To všechno však bylo na hony vzdálené Kančhovým představám. Nikdy by ho nenapadlo, že by lidé mohli cestovat mezi zeměmi, které od sebe dělí oceány, o jejichž existenci se doslechl z lidového vyprávění. Než odešel z domova do Dárdžilingu, nedokázal si představit čtyřkolové vozidlo a nikdy neviděl letadlo, dokonce ani vysoko na obloze.

V roce 1964 nechal sir Edmund Hillary v Lukle postavit dráhu pro letadla s krátkým vzletem a přistáním. V současnosti čítá letový provoz desítky letů denně. Let z Káthmándú do Lukly trvá zhruba půl hodiny a právě tam pak začíná vysokohorská turistika v oblasti Everestu.

Pomineme-li toto letecké spojení, údolí Khumbu je zcela odříznuté od silniční sítě, a dokonce i v dnešní době zabere putování z Lukly do Namče Bazáru dva dny.

Trvalo šestnáct dní, než se Kančhova skupina horolezců a nosičů dostala do Namče Bazáru z Bhaktapúru ve východní části údolí Káthmándú. Všichni nešerpští horolezci a nosiči byli vyzváni, aby se vrátili domů, neboť u nich byla větší pravděpodobnost, že je stihne výšková nemoc. Odtud je nahrazovali Šerpové a jaci.

Výprava najala několik Šerpů z Namče Bazáru a přilehlých vysokohorských vesnic jako nosiče na tři měsíce. Na dotaz, jak moc tato akce skupinu Šerpů v té době vzrušovala, se Kančha, jemuž je nyní osmdesát devět let, začervenal a nevymáčkl se. Z toho jsme si udělali obrázek, jak se tenkrát cítil.

Navzdory radosti z dobře placené práce, příležitosti uvidět na vlastní oči legendární bělochy, být s nimi ve dne v noci, ochutnat neznámé cizí pochoutky a těšit se z plného žaludku Šerpové naráželi na řadu nevšedních překážek.

V první řadě na tu, že i když se narodili a vyrostli na úpatí velehor, mnoho z nich dosud nezavítalo do prostoru základního tábora Everestu. Na rozdíl od britských horolezců nepozorovali, jak se zlézá hora v rámci rekreační činnosti, natož coby věc národní hrdosti. Z jejich hlediska byly ledovce naprosto nedotknutelné, protože zasněžené vrcholy uctívali jakožto obydlí bohů. Nadto si mnoho Šerpů myslelo, že vkročit na neposkvřenou horu, která ztělesňuje moc bohyně matky, je hluboce neuctivý, ba dokonce hříšný čin.

Nicméně je motivovalo vzrušení z toho, že budou brát osm rupií za den, takže užíví rodinu, a proto učinili obtížné rozhodnutí, přijali požadavky na pracovní místo, pomodlili se a odkráčeli plnit úkoly.

Ostatně modlitby jsou nedílnou součástí každé výpravy na Everest. Těsně před začátkem každé horolezecké sezony vykonávají šerpští duchovní v základním táboře hromadné obřady s modlitbami za odpuštění (*kšamapúdža*). Kromě toho Šerpové cestou do základního tábora z Namče Bazáru odřikávají modlitby v klášteře v Pangboche, nejstarším v celé oblasti (viz str. 59).

Topografie Everestu byla pro Kanču a většinu jeho šerpských druhů stejně nová jako pro skupinu britských horolezců. Nikdo z nich neměl ponětí, jaká bude nahoře zima, jak bude terén neschůdný ani jak vlastně na horu polezou. Z britského průzkumu Everestu z roku 1951 z nepálské strany věděli jen to, že se tou trasou na vrchol vylézt dá. Onen průzkum, který na podzim toho roku vedl Eric Shipton, nastínil cestu přes klikatý ledopád Khumbu k Jižnímu sedlu, a to převážně pozorováním trasy z několika blízkých vrcholů a vyhlídek, mezi nimi z Pumorí. V roce 1952 se švýcarská expedice téměř dostala na vrchol po téže trase, kterou určil Eric Shipton se svým týmem jako možnou. Jak vzduch se stoupající nadmořskou výškou řídil, vysokohorská vegetace se postupně ztrácela, až

úplně zmizela, než tým v roce 1953 dospěl do místa dnešního základního tábora – ve výšce kolem 5 364 m n. m.

Šerpové si oblékli netěsnou horolezeckou výstroj, vyfascovanou od expedičního týmu, jenomže šitou na evropskou postavu, a poprvé se vydali nad základní tábor.

Již několik minut po odchodu z bezpečí základního tábora Kančhův tým narazil na kus pohyblivého ledovce. Nikdy dřív se s tímto jevem nesetkali a ani netušili, že se něco takového v horách vyskytuje. Dnes je to místo známo jako khumbuský ledopád, zrádný pohyblivý tok ledu o délce 695 metrů, posetý štěrbinami, začínající na přední stěně Lhoce ve výšce kolem 7 600 m n. m. Ledopád představuje pro horolezce na cestě na Everest velkou překážku mezi základním a prvním výškovým táborem a v některých úsecích mezi prvním a druhým táborem. Dosud má na svědomí čtvrtinu obětí, jejichž život skončil na nepálské straně hory.

Kanča a jeho tým Šerpů se domnívali, že tuto velmi nebezpečnou pasáž nelze překročit. „Celé to místo bylo pokryté silnou souvislou vrstvou sněhu, až hrůza,“ vzpomínal Kanča. Přestože britští horolezci znali výsledky průzkumu z roku 1951 a průkazné svědectví švýcarských expedic z roku 1952, ani oni nepřišli s jednoznačným řešením značných problémů, jimž museli na ledopádu Khumbu čelit. „Čím víc jsme po ledopádu stoupali, tím víc jsme se potýkali s nekonečnými hlubokými puklinami a ledovcovými seraky,“ líčil Kanča strasti. „Zaskočilo to i britské horolezce. Nepředstavovali si, že by se s něčím takovým setkali. V té době nikdo nevěděl, jak si s khumbuským ledopádem poradit.“

Vytrvalí Šerpové přibližně týden vymýšleli, jak na trasu vyvrát. Přesto jim v cestě dál stálo několik hlubokých trhlin a expediční tým překlenul smrtící mezery dvěma žebříky. „Používat stále dokola tytéž žebříky přes různé trhliny bylo nepraktické, protože to bylo zdlouhavé a zároveň riskantní,“ připustil Kanča. I přes důkladné naplánování, včetně nákupu dostatečných zásob výstroje, potravin a kyslíku, se britský tým přepočítal v odhadu potřebného množství žebříků, aby

se dokázal vypořádat s věčnými nástrahami na čelní straně khumbuského ledopádu.

Tým přišel s nápadem přemostit štěrby kládami. Mělo to však jeden háček: v té nadmořské výšce nerostou stromy. Nejbližší místo, odkud je mohli přivléct, byla vesnice Pangboche, ležící v nadmořské výšce kolem čtyř kilometrů. V ní se nachází klášter, kde se Šerpové modlí před výstupem.

Z náboženských důvodů by tamější obyvatelé nepřipustili, aby u nich expediční tým pokácel stromy, a tak Šerpům nezbývalo než se vrátit až do Namče Bazáru, porazit borovice tam a vynést je na ledopád Khumbu (cesta z Namče Bazáru do základního tábora Everestu trvá přibližně týden). Kanča a jeho tým odnesli na khumbuský ledopád asi deset kmenů a jimi trhlíny překlenuji.

Přesně to v dnešní době dělají na Everestu experti na ledopády přezdívaní „doktoři ledopádu“. Jde o zkušené Šerpy, kteří nejvíc prosluli určováním bezpečné trasy před každou sezonou výprav, zavádějí na trase lana, žebříky a ledovcové šrouby neboli vývrtky a v průběhu celé sezony trasu udržují a opravují tam, kde ji poškodil pohybující se led. Práce těchto mágů ledopádu patří k nejdůležitějším přípravným úkolům každé expedice na Everest, zvláště když se nejbezpečnější trasa přes ledopád Khumbu neustále mění vlivem toho, že se poloha trhlin v pomalu se pohybujícím khumbuském ledovci pořád posouvá.

Podle nedávných studií se tento pohyb ledu během let zvýšil vinou změny klimatu (viz str. 264). Existují dvě ustálené trasy na vrchol Everestu – jedna z tibetské a druhá z nepálské strany. Ale kvůli rostoucímu nebezpečí, které na horolezce číhá na khumbuském ledopádu, některé z předních západních výprav přesunuly trasu z té, co začíná v Nepálu, tedy z jižní strany Everestu, na cestu s nástupem ze severní, tj. tibetské strany. (Dnes je známo již přes deset jiných cest, ale po většinu z nich se nikdy nikdo nevydal.)